

MARULIĆ I DANTE
(NOVE SPOZNAJE O INTERTEKSTUALNOM DODIRU)

Mirko Tomasović

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.
821.131.1.09 Alighieri, D.
Izvorni znanstveni rad

Mirko Tomasović
Cvijete Zuzorić 5/V
Z a g r e b

Nakana je ovoga priopćenja ustanoviti dodatne činjenice, koje potvrđuju da je Marko Marulić revno čitao Danteovu *Božanstvenu komediju* te da se tragovi, intertekstualne spona s tim djelom uočavaju u nekim njegovim tekstovima, latinskim, talijanskim i hrvatskim. Ne ćemo se, dakle, ovdje osvrutati na već utvrđene Marulićeve veze s Danteom, tj. na njegov latinski prepjev prvoga pjevanja *Pakla*, na sličnu poetičku distinkciju između pjesnika latinskoga i »pučkoga« jezika, koju je Marulić formulirao u proslavu *Judite*, a Dante u *Novom životu*,¹ ni na podatak da je »otac hrvatske književnosti« u svojoj privatnoj knjižnici posjedovao Boccaccievu *Raspravicu u pohvalu Dantea*. Iz starije smo literature o Maruliću naslijedili i krilaticu o auktora *Judite* kao »hrvatskom Danteu«, temeljenu na usporednici značenja, koje je taj spjev imao u razvoju poezije na hrvatskom jeziku. Za rečenu usporednicu nedavno smo dobili potkrepu iz prve ruke, od samog Marulića.

U novopronađenom pismu, koje je uputio prijatelju Jeronimu Ćipiku u Mletke, datiranom 19. srpnja 1501., dao je oduška zadovoljstvu, što je ispjevao *Juditu*, završenu tri mjeseca prije (22. travnja). Ne će biti na odmet podsjetiti na kontekst pisma: Marulić javlja Ćipiku nepovoljne vijesti iz obitelji (smrt brata Ivana, teška bolest brata Petra) i domovine (porazi od Turaka i njihov prodor kroz Hrvatsku sve do Zagreba). Završivši pismo, međutim, pridomeće *post-scriptum*, u kojem je ponajvažniji pasus od dviju rečenica o *Juditi*. Piše, naime, da je izradio pjesničko

---

¹ Usp. Tonko M a r o e v i ć, *Dike ter hvaljenja*, Split, 1986, str. 11-18.

djelo u šest pjevanja *in lingua nostra materna*, te ga preporučuje na čitanje prijatelju, uvjeren da će mu se svidjeti u tolikoj mjeri da će zaključiti kako »slovinjski jezik takodjer ima svojega Dantea («... direte che ancora la lingua schiava ha el suo Dante»² U interpretaciji te izjave, držim, valja najprije skrenuti pozornost na navod da je *Juditu* načinio »na našem materinskom jeziku«, budući da je tu nagovještaj svojevrstne identifikacije s Danteovim spjevom. *Božanstvena komedija* bila mu je zacijelo vrhunski poticaj da pokuša pjesmotvor u elitnomu epskom žanru, ali ne latinskim već materinskim govorom (*parlar materno*, kako je rekao Dante spominjući Guida Guinizzellia i provansalskoga trubadura Arnauta Daniela).³ *Božanstvena komedija*, naime, svojemu je auktoru priskrbila ugled i slavu uzvišenja »pučkoga« (talijanskoga) jezika na ravnopravan poetski jezik naspram učenomu latinskomu. To je potvrdivo upravo iz spomenute Boccacciove *Raspravice*, poglavito iz njezina XIV. poglavlja s naslovom *Grandezza del poeta volgare*, gdje veli da je Dante uzveličao prvi među Talijanima pučki govor kao što je to Homer među Grcima ili Vergilije među Latinima. Štoviše: »Costui mostrò con effetto con essa ogni alta materia potersi trattare, e glorioso sopra ogni altro fece il volgar nostro.«⁴ Ne znamo koliko je Boccacciiov spis *Trattatello in laude di Dante* utjecao na Marulićevo poimanje Dantea, ali je logično zaključiti da je citirana pohvala za njega bila motivirajuća pri zamisli i izvedbi *Judite*, »harvacki složene« materinskim jezikom, kojim se služio u obitelji i neposrednoj komunikaciji u svagdašnjem životu. Plemenita želja da se pjesnički obrati onima čitateljima, koji ne razumiju latinski i talijanski, preklapala se s auktorskim nastojanjem, ambicijom da poput Dantea ovjekovječi najintimniji od triju jezika, na kojima se izražavao, da ovjekovječi sebe i njega zahtjevnim književnim djelom. Kad je osjetio da je u tomu uspio, ispovjedio se prijatelju gotovo proročki, ponosan na vlastiti »pučki« govor, koji je napokon dobio svojega Dantea.

Ako pak ne možemo govoriti o izravnoj intertekstualnoj sprezi između *Judite* i *Božanstvene komedije*, pismo s nadnevkom 19. srpnja 1501. izričito nam dopušta povući relaciju o Marulićevoj svijesti o dalekosežnosti jezičnog izbora. Dapače, zamijetiti ćemo stanovitu interversifikatorsku vezu. Istina, hrvatski spjev nije ostvaren strofičko-metričkim oblikom Danteove tercine, ali jest novom srokovnom shemom, kako se to zbilo i u uzornoj mu *Božanstvenoj komediji*. Talijanski je pjesnik u svojem spjevu upotrijebio novu kiticu, tercinu, djelomično se ugledajući na provansalski oblik *serventes*, s trostrukim srokom, koji povezuje susjedne

² Miloš M i l o š e v i ć, »Sedam nepoznatih pisama Marka Marulića«, *Colloquia Maruliana* I, Split, 1992, str. 36.

³ »Fu miglior fabbro del parlar materno«, *Purgatorio*, XXVI, 117. Citati iz Danteova spjeva prema: D a n t e, *La Divina Commedia* a cura di Giuseppe Villaroel, Mondadori, Milano, 1999.

⁴ Giovanni B o c c a c c i o, *Trattatello in laude di Dante*, Rizzoli, Milano 1965, p. 45. Hrvatski prijevod: »On na djelu pokaza da se u njemu o svakoj uzvišenoj građi može raspravljati i načini naš pučki govor slavnim iznad svakoga drugoga.« (Prev. Mate Maras u: G. Boccaccio, *Djela*, priredili Frano Čale i Mate Zorić, Zagreb, 1981, str. 893.)

kitice.⁵ Na kraju svakog pjevanja *Božanstvene komedije* domeće se još jedan stih, koji se rimuje sa srednjim stihom prethodne kitice, ali se ne razvija u novu, te na stanovit način stoji versifikatorski samostalno. On je u Dantea redovito brižno oblikovan, pjesnički posebno elokventan, nerijetko proverbijalne i citatne povlaštene sudbine, kao na primjer na kraju petoga pjevanja *Pakla* (kad prenosi pjesnikovu uzbuđenost nad sudbinom Paola i Franceske: »E caddi come corpo morto cade.«) ili na kraju svekolikoga spjeva s legendarnom krilaticom: »... l'amor che move il sole e l'altre stelle.«⁶ *Judita* je pak ispjevana u četverostruko srokovanim dvanaestercima, od prvoga izdanja grafički odvojenim u četvero-stisima, koje je Vladimir Nazor duhovito nazvao kvadrigama.⁷ Taj tip dvanaesteraca u hrvatskoj poeziji po prvi put se javlja upravo u Marulićevu epu kao svojevrsna metrička nadogradnja već postojećega dvostruko srokovanog dvanaesterca. Kako, dakle, Dante u *Božanstvenoj komediji* iznalazi novu metričko-srokovnu varijaciju, želeći tim rješenjem ojačati pjesničku zamisao i izvedbu na »pučkom« jeziku, tako i naš epičar kani obogatiti versifikatorsku tradiciju drugoga »pučkoga« jezika svojom inačicom. Da mu je Danteov postupak bio modelom, još izravnije nam svjedoči potankost što je Marulić na završetku svih šest pjevanja *Judite* pridodao stih, također sa zaključnim retoričkim nabojem, izvan strofičkog ustroja pjevanjâ. Razlika je samo u tome što se završni stih u našeg pjesnika zbog složenoga glasovnog podudaranja spjeva (po srijedi i na kraju stiha, te prijenosnoga, dijagonalnog) rimuje peterostruko u unutarnjem položaju (polustihu) i trostruko na vanjskomu, dok se u Dantea, razumljivo, rimuje samo dvostruko. Ostavit ćemo postrance tu Marulićevu srokotvornu dosjetku i njezin sukladan učinak, te tek ustanoviti analogiju s *Božanstvenom komedijom* u znakovitoj pojedinosti. To više što su i završni stihovi nekih pjevanja u *Juditi* proverbijalne rezonancije. U prvomu redu onaj iz šestoga, zadnjeg pjevanja:

Ako li daj dotol dokla zemlja ova
bude na karte sfolj slovinjska čtit slova.
Trudna toga plova ovdi jidra kala
plavca moja nova. Bogu budi hvala
Ki nebesa skova i svaka ostala.

Nepobitna intertekstualna referencija, međutim, vodi nas do jednoga od dvaju, do sada pronađenih, Marulićevih soneta na talijanskom, od kojega ćemo navesti katrene:

Qual maraviglia se 'l furor turchesco
Vi preme e strugge, o gente christiana:

⁵ Usp. Zdenko Škrab – Antestamać, *Uvod u književnost*, Zagreb, 1998, str. 303-304.

⁶ *Paradiso*, XXXIII, 145.

⁷ *Eseji i članci*, Zagreb, 1942, str. 135. O dvovrsnosti srokovanja u Marulićevim dvanaestercima raspravljam u prilogu *Dva lika Marulićeva dvanaesterca*, *Colloquia Maruliana* VIII, Split, 1999, str. 33-45.

Lupi rapaci sotto ovina lana
Regnan fra voi e volpe del pel mesco.

Li leon superbi e col becco indesco
Arpie golose e mai roca rana
In diffamar altrui; fra voi puttana
Si vanta e dice: »Putti e vecchi invesco.«⁸

U njima su alegorizirani poroci obijesnih kršćana, što su razlog, kazna Božja, zbog čega se Turci iskaljuju na njihovim životima. To je opće mjesto iz Marulićevih tekstova početkom XVI. stoljeća (o sonetima se govori u pismu Jeronimu Ćipiku od 3. studenoga 1501.), ali se u sonetnoj strukturi prepoznaje strujanje iz Dantea. U *Paklu* (I, 31-60) pjesniku se na zamišljenu putu suprotstavljaju tri zvijeri (pantera, lav i vučica, tj. putenost, oholost i lakomost), dok su u Marulića uz vuke i lave još lisica, harpije i žaba, a njegova je lisica istoruna s Danteovom panterom (»lonza ... di pel macolato«, *Inf.*, I, 32-33). Tu je oznaku odrazio i u prepjevu navedenih stihova iz *Pakla* na latinski.⁹ Šesti i sedmi stih citiranih Marulićevih osuda griješnih kršćana, gdje se nakon nabrojanih zvijeri i žabe apostrofira kurva (*puttana*), u interferenciji je zacijelo sa 4. i 108. stihom XIX. pjevanja *Pakla*, u kojem se Dante gnjevno okomio na simoniste, poglavito na papu Bonifacija VIII. To je osuda razvezana u 28 stihova (*Inf.*, 90–117), a posebnu joj oštricu daje usporedba Crkve s apokaliptičkom nemani, na kojoj jaše bludnica (papinstvo):

Di voi pastor s'accorse il Vangelista,
quando colei che siede sopra l'acque
puttaneggiar coi regi a lui fu vista;
Inferno, XIX., 105-108

Marulić je, inače, u nizu hrvatskih pjesama šibao svećenike i redovnike zbog nećudorednoga života i nepridržavanja Evanđelja. Sonet, o kojem je riječ, u talijanskim jedanaestercima i besprijekornom fakturom oblika, nema dvojbe, memorira stanovitu alegoriku i žestinu Danteovih tercina iz *Pakla*, koje su mu se zasjekle u pamćenje. Na Marulićevo zamišljanje paklenog prostora i muka također je u literarnom prijenosu utjecao Danteov spjev.

⁸ Citat prema o.c. (bilješka 2), str. 14.

⁹ Usp. M. T o m a s o v i ć, »Marulićevi talijanski soneti« u knjizi *Prepjevni primjeri*, Zagreb, 2000, str. 76. U tom radu donose se podatci, interpretacija i prepjevi Marulićevih talijanskih soneta. Citirane katrene preveo sam ovako:

Zač sila turska tlači te i bije,
Kakvog li čuda, o karstjanski puče:
U runo ovčje grabljiv vuk obučen
Meju vam vlada uz pjegave lije.

Lavovi tašći, nesite harpije
S kljunom, te žabe kreketuše buče
Klevećuć inog; »Staro, mlado vučem«,
Meju vam kurva hvasta se i smije.

(str. 77)

Promotrimo slijedeće stihove iz pjesme *Govoren'je duše osujene*:

Iz ognja u ledu djavli te hoće vlić
 i, ke s vitrom gredu, krupe će tebe tlić.
 Vazda ćeš ćutit smrad, smrad mnogi, ozoja
 u on prokleti grad u kom nî pokoja.¹⁰
 85-88

Uza sav oprez prema konvencijama opisâ pakla u religioznoj poeziji prije Marulića, prepoznat ćemo reminiscencije na Dantea u trima podrobnostima. Prva je u naglašavanju muka, kojima su izvrgnuti osuđenici: dantisti su zamijetili da su oganj i led, vrelo i hladno dvije glavne njihove patnje uz vječnu tamu, kako je to znakovito rečeno u stihu:

ne le tenebre etterne, in caldo e 'n gelo.

Inferno, III, 87

U Marulića je to dojmljivo zapisano u prvocitiranom stihu. Četrdeset i osmu priču u latinskom djelu *Quinquaginta parabolae* zasnovao je na prikazu prostora i atmosfere pakla (*De inferno*), u kojoj se također insistira na istoj usporednoj stihiji: »Alibi gelidi patent lacus glacieque adstricti, et in his quidam ignem fugiendo incidunt deteriusque algent quam arserant.«¹¹ Zanimljivo je Marulićevo obrazloženje na kraju parabole, kad postavlja pitanje je li njegov opis pakla izmišljen ili svetopisamski vjerodostojan. Navodi potom referencije iz Staroga i Novog zavjeta, te nadodaje da griješnike muči ne samo plamen nego i studen: »Non solum autem ignis, uerum etiam frigoris tormenta ibidem esse credimus...«¹² Stilizacija te tvrdnje upućuje tek na pretpostavku, kao što »ledena, zamrznuta jezera« iz samog opisa podsjećaju na Dantea. Druga je reminiscencija iz *Govoren'ja* »krupe« (tuče) koje s »vitrom gredu«. Prisjetimo se drugog kruga Danteova *Pakla*, gdje upravo vihor vitla griješnicima (bludnicima), pa trećega kruga, gdje olujna kiša i tuča šiba proždrljivce; u trećem pojasu sedmoga kruga dažde pahulje plamena, na dnu devetoga kruga Dante je zamislio ledenu plohu sa zamrznutim izdajnicima. Napokon treća je reminiscencija Marulićeva metafora »prokleti grad«, što je bjelodano priziv prvoga stiha III. pjevanja *Inferna*, tj. natpisa na *Paklu*: »Per me si va ne la città dolente.« Jerbo, spomenuto poglavlje *De inferno* iz latinskoga djela počinje *Est specus...*, tj. pakao se prostorno predstavlja kao pećina i to ispod najvećega brijega. Da je Marulićeva vizija pakla mjestimično sukladna Danteovoj, prepoznat ćemo i u nekim stihovima iz pjesme *Dobri nauci*, koji su podudarni s reminiscencijama iz *Govoren'ja*, upravo u isticanju leda, ognja, orkana i tuče:

¹⁰ Marko Marulić, *Pisni razlike*, priredio Josip Vončina, Split, 1993, str. 169.

¹¹ Marko Marulić, *Latinska manja djela* I, priredio i preveo Branimir Glavičić, Split, 1992, str. 435. Prijevod: »Drugdje se šire ledena, zamrznuta jezera, i u njih padaju neki bježeći od vatre te trpe goru studen nego prije žegu.« (str. 376)

¹² O.c., str. 436. Prijevod: »No mi vjerujemo da na istom mjestu postoji kao mučilo ne samo oganj nego i studen...« (str. 377)

svake ine zledi tere gorke muke,
vitri, krupe, ledi, ter od ognja buke.¹³
551-552

Na toj crti karakteristični su i Marulićevi katalozi divljih životinja u paklu, koje nasrću na njegove stanovnike (psi, vuci, zmajevi, zmijske, poskoci, lavovi, *Dobri nauci*, 535, 536, 540, 541; zmijske, vuci, lavovi, *Govoren'je*, 81). Impresivno je tu vrstu mučenja prikazao i latinskom prozom: »*Omnia quippe luridi complent serpentes, rabidi undique incursant canes, feroces irruunt bellue, sibillus, latratus, rugitus, grunnitus, gannitus, uariiquae et horrendi diuersorum portentorum fremitus et hominum, qui mordentur dilaceranturque, eiulatus atque moeror simul audiuntur.*«¹⁴

Indikativno je pak da u druga dva poglavlja iz knjige *Quinquaginta parabolae*, gdje se pripovijeda o čistilištu (*De purgatorio*) i raj (u *De paradiso*) nema ni izdaleka toliko koliko u tekstu o paklu potankosti, pikturalnosti, prostorne dimenzionalnosti i konkretizacije (pećina, labirint bez izlaza, vrljetne hridi iz šupljina kojih izbija vulkanski oganj i dim). Ne zaboravljajući biblijska vrela i Vergilijevu *Eneidu*, srednjovjekovne vizije također, imamo dostatno naznaka da je Danteov *Pakao* Marulića napućivao u pojedinim trenucima književne tvorbe u hrvatskim, talijanskim i latinskim tekstovima, imamo štoviše u njegovim pjesmama nekoliko intertekstualnih potkrepa za to. Stoga držim da je bilo svrsishodno proširiti temu Marulić i Dante ovim natuknicama¹⁵ te tako potaknuti daljnji dijalog i možebitne analize suodnosa između »oca hrvatske književnosti« i »patrijarha« talijanske.

¹³ O. c. (bilješka 10), str. 93.

¹⁴ O.c., str. 435. Prijevod: »Cio naime prostor ispunjaju blijedožute zmijske, sa svih strana nasrću bijesni psi i nahrupljuju divlje zvijeri; čuje se psikanje, lavež, rika, roktanje, zavijanje i razni drugi grozni krikovi različitih čudovišta te ujedno jaukanje i tužnjava ugrizenih i razdiranih ljudi.« (str. 376)

¹⁵ Njima pridodajem još jednu na koju me je u međuvremenu potaknuo Zvonimir Mrkonjić (u recenziji najnovijega izdanja *Susane*, naslovljenoj *Marulić ili užitak u življenju*, *Novi list*, Rijeka, 15. lipnja 2000., str. 12), spominjući da se Marulić »sjeća Danteova opisa Beatrice«, kad opisuje Suzaninu ljepotu:

Kuda godi hode putem postupaše,
Svim ki mimo hode oči zanošaše.
Svak joj se čuješe govore krasnije
Od nje da ne znaše...

26-30

Ljepota žene djeluje zanosno i blagotvorno na njezine vidoce gdje god se ona kreće. To je uistinu Danteovo viđenje recepcije Beatrice kod prolaznika, iskazano posebno u dvama sonetima iz *Novog života* (poglavlje XXI. i XXVI). U sonetu »Ne li occhi porta la mia donna Amore« treći je stih: »ov'ella passa, ogn'om ver lei si gira«, što je Marulić vjerno parafrazirao u stihovima 26–27. Ozračje Beatrice čuti se na tom mjestu iz *Susane*, podsjeća i na najglasovitiji Danteov sonet »Tanto gentile e tanto onesta pare«, a Marulić se oslanja na stih 9. iz njega: »Mostrasi sí piacente a chi la mira«. Nepotrebno je naglašavati da je pri opisivanju Suzanine krasote Marulić dopunio starozavjetni tekst, na stanovit način postupio »dolcestilnovistički«. Već je na početku ovog rada navedeno da je ustanovljena Marulićeva veza s Danteovim »romanom« *Vita nova* (bilješka 1).

Mirko Tomasović

MARULIĆ AND DANTE (NEW INFORMATION)

»Old« knowledge about the connection between the Croatian humanist and the Italian classic includes: Marulić possessed a biography of Dante, written by Boccaccio; he translated the introductory canto of *The Divine Comedy* into Latin; he paraphrased in the foreword to *Judith* Dante's distinction between poets of the vernacular and poets of Latin. However, to these facts should be added certain important statements and intertextual features established as a result of recent research. First and foremost is Marulić's »self-nomination« as the Dante of the Croatian language as stated in the letter to Jeronim Ćipiko in July 1501, as part of the joy he was expressing at having finished *Judith*. That he had read Dante's poem with care is shown by two examples of intertextual importance from his oeuvre: reminiscences in one of Marulić's Italian sonnets of the beasts of Canto I of *Inferno*; the similarities in the descriptions of hell in some of his works with those in Dante's visions. It can be concluded that Marko Marulić modelled himself literarily on the author of the *Divine Comedy* more than has been previously, and currently, stated, and that this modelling bears out his humanist position.